

ПРО КНИГУ

ЛЕОНІД КРАВЧУК: «ВСЕ ЖИТТЯ МОЄ СТАЛО ПОЛІТИКОЮ»

Анна Радченко
канд. геол. наук,
головний редактор
ВД «Академперіодика» НАН України,
м. Київ

Ця книга вийшла наприкінці 2021 року, тож **Леонід Макарович Кравчук** (10.01.1934–10.05.2022) встиг її побачити й відгукувався про неї схвально. Хоча автори – **Микола Михальченко** і **Віктор Андрущенко** – вважали, що не все в цій праці буде для нього приемним і не з усім він буде готовий погодитись. Це в жодному випадку не панегірик, це – ґрунтовне розлоге дослідження, приналежне радше до жанру «портрет на тлі епохи», аніж до «біографічних нарисів» чи «спогадів».

Тому читати книгу цікаво – автори описали події так, що читання не потребує спеціальної підготовки чи вагомого власного багажу спогадів, а кожен із розділів висвітлює певні події у їхньому розвитку і нюансах.

І це може бути цікаво як тим, хто добре пам'ятає життя в Україні на початку 1990-х рр., так і тим, хто народився вже після описуваних подій, але хоче зрозуміти сучасну історію нашої держави. Проте видання, назване науково-популярним, не є аж таким легким для сприйняття, і все-таки потребує уважного прочитання та спонукає до певних рефлексій.

Книгу видано в рамках серії «Політичні портрети», заснованої 2018 року Інститутом політичних і етнологічних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. Головою редакційної колегії серії є член-кореспондент НАН України **Олег Рафальський**. Науковим редактором видання став **Юрій Шаповал** – головний науковий співробітник названого інституту, фахівець з політичної історії ХХ століття, автор, редактор, упорядник багатьох друкованих праць, зокрема щодо Голодомору й більшовицького терору.

Однак хочу ще раз повернутись до авторів книги. Обидва вони – доктори філософських наук, які починали науковий шлях у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (сучасна назва), професори, члени-кореспонденти НАН України, автори численних наукових видань. Обидва підготували багато фахівців, кандидатів і докторів наук, активно досліджували політичну і соціальну філософію й прагнули набуті знання упродовжувати у вигляді науково-політологічних розробок, навчальної літератури, науково-методичних праць. Вони багато років працювали разом, закладаючи засади соціальної філософії та глибоко аналізуючи актуальні події. Відомі вони, наприклад, як автори першого в Україні і країнах постсоціалістичного простору навчального посібника «Сучасна соціальна філософія» (1994) і науково-публіцистичної праці «Біловіжжя. Л. Кравчук. Україна 1991–1995» (1996).

Віктор Андрущенко (нар. 1949) від 2003 року є ректором Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Микола Михальченко, Віктор Андрущенко. Леонід Кравчук: «Все життя моє стало політикою».
Київ: Парламентське видавництво, 2021. 600 с., іл.

Перший Президент України Леонід Кравчук.
Фото Олександра Клименка (з архіву газети «Голос України»),
зроблене 1 грудня 1990 року
під час Всеукраїнського референдуму

Микола Михальченко (1942–2021) був активним учасником описуваних подій: протягом 1991–1994 рр. був радником, керівником служби Президента України з питань внутрішньої політики, був причетним до становлення Леоніда Кравчука як першого Президента Незалежної України, до його передвиборчої кампанії та подальшої роботи.

Обидва автори брали у Леоніда Кравчука розлогі інтерв'ю, які дають змогу не тільки почути його відповіді на складні фахові питання, але й відчувати рівень обізнаності співрозмовників у обговорюваних справах, а також їхні відкриті й приязні стосунки. Два інтерв'ю, вміщені у книзі, перше брав Микола Михальченко у липні 2001 року, друге – Віктор Андрущенко у липні 2020-го.

Дев'ятнадцятирічна відстань практично не змінила ставлення співрозмовників до подій, до розуміння того, що Кравчук був і назавжди залишиться в історії першим Президентом нашої держави, що саме він ухвалював найважливіші рішення без жодних напрацьованих взірців, а часто й без належної підготовки чи підтримки з боку Верховної ради, Кабінету Міністрів, а подеколи за відсутності згоди власної команди. Можна аналізувати наслідки тих рішень, причини й події, які призвели до них, вивчати перемоги й помилки, для того щоб набувати досвіду і вірно тлумачити факти, які спостерігаємо нині. Однак говорити про те, що тоді треба було чинити не так, а інакше, обирати інші шляхи чи інших людей, – недоцільно й неконструктивно. Були певні обставини і живі люди в цих обставинах, отже «маємо те, що маємо» (це, мабуть, найвідоміша цитата з численних промов Леоніда Кравчука).

Вся книга й спрямована саме на те, щоб висвітлити обставини ухвалення певних рішень, показати історичний контекст становлення незалежності України, дати змогу читачеві самому відчувати всю важкість вибору й тягар відповідальності. Додаткову інформацію дають таблиці з

результатами соціологічних опитувань: вони характеризують настрої в суспільстві, його бажання брати участь у політичних процесах, оцінку стану держави, її політичної й економічної ситуації, оцінку осіб і політичних партій, які претендували на першість тощо.

Шістнадцять розділів книги описують невеликий термін – фактично від 1990 року, коли Леонід Кравчук обирався до Верховної Ради Української РСР вже втретє, до 1994, коли він програв дострокові вибори Президента України, поступившись місцем **Леонідові Кучмі**. Цих виборів Кравчук міг і не допустити власним рішенням, але вважав це протизаконним.

Тільки у першому розділі небагато уваги приділено основним біографічним відомостям про героя дослідження. А решта розділів описують переродження Леоніда Кравчука з професійного політика з комуністичною ідеологією на борця за незалежність країни. Це неупереджена розповідь про шлях Л. Кравчука до політичного Олімпу, особливості Біловезької угоди, під час підписання якої він діяв, виходячи насамперед з результатів всеукраїнського референдуму за незалежність України, про його роботу як Президента нової держави на міжнародній арені, зокрема про наслідки першого візиту до США, складний шлях до відмови від ядерної зброї та ще складніший – до фактичного роззброєння України, намагання повсякчас діяти винятково у межах чинної Конституції, обстоючи проголошені незалежність, позаблоковість і без'ядерність.

Слова, сказані Леонідом Кравчуком як Головою Верховної Ради ще під час серпневого путчу 1991 року, стали кредо усієї його політичної діяльності: *«Наша позиція – це позиція зваженості, захисту конституційних норм, захисту законів. Усе, що суперечить цій позиції, неприйнятно. Ми повинні захистити закони і демократію, затвердити в суспільстві законний порядок, подбати про інтереси людей. А головне, ми маємо діяти так, щоб уникнути кровопролиття»*. Примітно, що тоді він не керував не те що військовими в Україні, а навіть особистою охороною, яку надавав Комітет державної безпеки. Однак саме тоді він наважився відмовитись запроваджувати надзвичайний стан в деяких регіонах, чого вимагала Москва (бо таке рішення може ухвалити тільки Верховна Рада), вийшов із Комуністичної партії і вже за чотири дні проголосив у парламенті незалежність України.

Але мало було її проголосити. Промовистим, як на мене, є такий наведений у книзі факт: *«Коли в одній з європейських держав наш Президент звернувся до зустрічальників українською мовою, виникла затримка: його не розуміли, тому що не було перекладача з української, а за звичкою – з російської... Кравчук витримав паузу, але іноземною мовою не скористався. Перекладач знайшовся»*.

У внутрішній політиці все було складніше. Вийшовши з лав комуністичної партії та невдовзі заборонивши її діяльність в Україні, Леонід Кравчук став для них чужим. Але це не зробило його своїм для протилежного табору – рухівців, з якими він намагався знайти спільні позиції. І їхня недовіра частково мала підстави. Не зміг він зрештою сперти і на профспілки, підтримку яких на перших етапах відчував: *«Економічна і соціальна ситуація в 1992–1993 роках настільки погіршила соціальний стан трудящих, дестабілізувала систему трудових відносин, що саме профспілки «розгойдали» суспільство так, що їхня вимога про перевибори Верховної Ради і Президента була прийнята. І це призвело до падіння Л. Кравчука»*.

Президенти України Леонід Кучма, Леонід Кравчук, Віктор Ющенко звернулися 15 лютого 2022 року до країн-підписантів Будапештського меморандуму: «Допоможіть тим, хто вам колись повірив».
Фото «Укрінформ», 2016 р.

Та й в особистому житті, за твердженням авторів, Леонід Кравчук був закритим: друзів у нього було мало, він не прагнув тривалого спілкування чи великої популярності. Серед наведених у книзі світлин більшість – робочі поїздки, офіційні зустрічі, різні засідання. На них Леонід Кравчук незмінно стриманий, гарно вбраний, підтягнутий, впевнений, в доброму гуморі. І тільки на світлинах з родиною, особливо – з онуками, він посміхається щиро й ласкаво...

Важливим етапом діяльності Леоніда Кравчука була домовленість між США, Росією і Україною про знищення ядерної зброї України, підписана як спільна заява президентів цих країн — **Білла Клінтона, Бориса Єльцина** і **Леоніда Кравчука** у Москві 14 січня 1994 р. — щодо вивезення з української території стратегічної ядерної зброї та принципової згоди РФ надати компенсацію за отримане. «Рішучість, з якою Л. Кравчук відсунув убік непослідовність і подвійність ядерної політики України, викликала захоплені оплески Заходу і Росії і навіть частини політичного істеблішменту України. Були, щоправда, і обурені окрики». А сам Кравчук стверджував, що «Україна одержала політичну, економічну і гуманістичного плану перемогу... Людство одержало реальну надію на виконання своєї мрії про повну ліквідацію ядерної зброї. Ми підняли політичний авторитет України, і тепер нас можуть сприймати як державу з прогнозованою політикою». Вочевидь, тоді це виглядало саме так.

Отже, якими є досягнення й недоробки Леоніда Кравчука як очільника держави? Автори книги вважають: «За короткий історичний термін йому вдалося, твердо і послідовно, виконуючи волю народу, виражену на референдумі 1 грудня 1991 року, відстояти державну незалежність України, не допустити кривавих конфліктів на її території. До того ж він уміло використовував ідею створення СНД, щоб не допустити зіткнення Росії та України..., доміся міжнародного визнання України, утвердження її авторитету як миролюбної, достатньо стабільної в політичному і міжнародному розумінні держави..., зумів створити систему структур, які гарантують суверенітет». А звинувачували його у економічній самоізоляції України,

розвалі економіки, повільному провадженні економічних реформ, насамперед економічних, слабкій соціальній політиці.

Всі ці здобутки й хибні кроки, досягнення й утрати стають зрозумілишими в ході читання книги, коли розкривається потроху плетиво фактів, впливів, особистого досвіду й людських стосунків. І все ж, на думку авторів: «Хто б не писав у майбутньому політичну біографію першого всенародно обраного Президента нової України Леоніда Кравчука, йому не уникнути факту, що він Перший. Першому завжди важко, навіть прокладати лижню по новому снігу. Але у стократ важче шукати і прокладати дорогу не тільки собі, а й країні, коли ти винесений на політичний Олімп у перехідний період. Коли прокладати шлях доводиться жорсткою боротьбою зі старим на той час, коли нове – слабке і не вміє себе захистити. Коли в самому Президенті старе і нове борються. Сьогодні перемагає одне, а завтра інше».

Квінтесенцією книги є останній розділ «Прикінцеві положення». У ньому в табличному вигляді наведено «Політичну палітру України в особах (1991–1994)», де згадано сотню політичних діячів, чії вчинки й думки на той час тісно перепліталися з діяльністю першого Президента, впливали на його рішення. А вміщене далі «Суперечливе досє на політика» з висловів політиків, учених-політологів, журналістів про Кравчука свідчить, що ставлення до нього повсякчас було неоднозначним, а увага – прискіпливою. Завершують цей розділ цитатами з висловлювань самого Леоніда Кравчука, згруповані тематично: про незалежність, про народ України, про державу, про утвердження Конституції, про свої прихильності, про перспективу...

Наведу тут цитату 1994 року про стосунки з Росією: «Я хотів би, щоб ці стосунки були щирими і партнерськими, істинно дружніми, рівноправними. 340 років Україна не мала своєї державності, 340 років Україна і Росія жили в єдиній державі. Ніхто ніколи не брався за зброю, один проти одного. Коли мене запитують сьогодні, а чи буде війна між Росією і Україною, я не задумуючись говорю – ні. Війна між нами немислима і неприпустима. Це найстрашніше, що можна собі уявити...» ■